

LOCURI SIMBOLICE: CĂLĂTORI ENGLEZI ÎN ROMÂNIA SECOLULUI XX

[SYMBOLIC PLACE: ENGLISH TRAVELERS IN 20TH CENTURY ROMANIA]

Oana Cogeanu-Haraga
Alexandru Ioan Cuza University of Iasi

Abstract: According to Jérôme Monnet's "The Symbolism of Place" (2011), "a place can be considered as 'symbolic' whenever it means something to a group of individuals, in such a way that it contributes to giving an identity to the group." (Monnet 652) Material realities like a land, a river or a cardinal point may communicate an intangible value or idea if so construed; as such, they mediate "the relationship between space, power and identity." (Monnet 652) Such symbols can be circulated for epistemic purposes and instrumentalized for ideological aims using a variety of discursive means – one of which is travel writing. This paper aims to explore the construction of Romania as symbolic space in English travelogues of the 20th century. From Patrick Leigh Fermor, Donald Hall, Sir Sacheverell Sitwell and Derek Patmore in the 1930s, Brian Hall in the 1980s, to Alan Ogden and Mike Ormsby in the early 2000s and Nick Hunt in 2016, English travelers have incorporated this Eastern destination in the Western imaginary through the topoi of nature, love and tradition, consistently representing Romania as a welcoming, domestic other.

Keywords: travel writing; English travelers in Romania; East-West; symbolic space.

Introducere

Această lucrare se încadrează într-un demers mai amplu de examinare a modului în care paradigma Orient-Occident este reprezentată în literatura de călătorie intraeuropeană. Cu privire la scrierile de călătorie din estul Europei există studii și bibliografii cuprinzătoare (cf. Wendy Bracewell și Alex Drace-Francis. *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe*. CEU Press, 2008 sau, de aceeași autori, *Balkan Departures: Travel Writing from Southeastern Europe*. Berghahn Books, 2009); acestea sunt realizate însă dintr-o perspectivă occidentală, ce abordează literatura de călătorie est-europeană ca răspuns la reprezentările dominante, vest-centrice, în special de limbă engleză.

Pornind de la ideea că imaginile estului și vestului european se reflectă reciproc în moduri mai complexe, în sensul că noțiunile de Est/Orient și Vest/Occident se (auto)construiesc dinamic și în tandem, acest demers mai larg urmărește o deplasare de perspectivă propunând să analizeze literatura de călătorie din estul Europei pentru a evidenția atât modul în care reprezintă binomul est-vest, cât și posibile proiecții ale unor geografii simbolice alternative. Pentru aceasta însă, în aceeași lumină a multiplexelor reflectări

reciproce, este necesar mai întâi să fie examinate critic unele reprezentări consacrate ale estului Europei din perspectiva călătorilor occidentali – pentru că, la rândul lor, călătorii din estul Europei este posibil să-i perceapă pe ceilalți, precum și să se vadă pe sine, prin ochi occidentali. Prezentul studiu se concentrează așadar, ca un prim pas, pe cazul particular al imaginii României în jurnalele de călătorie englezești din secolul XX.

Trebuie subliniat de la început că „un loc poate fi considerat «simbolic» ori de câte ori el înseamnă ceva pentru un grup de indivizi, într-un mod care contribuie la configurarea identității acelu grup” (Monnet 652, trad.n.). O realitate banală precum o clădire, un râu sau un punct cardinal pot transmite o valoare sau o idee – dacă li se conferă prin convenție o astfel de semnificație; în acest sens, ele mediază „relația dintre spațiu, putere și identitate” (Monnet 652, trad.n.). Un astfel de *locus symbolicus* poate fi invocat în scopuri de înțelegere și interpretare a lumii și poate fi instrumentalizat, intenționat sau nu, în vederea unor obiective ideologice printr-o varietate de mijloace discursive – iar literatura de călătorie este un important astfel de mijloc.

În *Haunted Journeys*, Dennis Porter sublinia legătura dintre reprezentarea locurilor și reprezentarea de sine în literatura de călătorie, arătând că astfel de imagini sunt legate întotdeauna de chestiunea locului și a locuirii, a situării călătorului în raport cu celălalt (Porter 20). Altfel spus, descrierea locurilor reflectă termenii întâlnirii sinelui cu celălalt, o oglindire din care ia naștere conștiința de sine a călătorului. Atitudinea călătorului care explorează, descoperă și etichetează, privind adesea de sus, literal și figurativ, și întotdeauna de la distanță (fizică, lingvistică etc.) locurile vizitate și oamenii întâlniți pe drum, reflectă ceea ce Mary Louise Pratt identifica drept procesul de construire a alterității („othering”) în *Imperial Eyes and Transculturation* (1992). Reflectându-se în celălalt, călătorul îl construiește ca diferit, opus sau doar altfel, ipostaziat într-un „el”/„ei” generic, un „acolo” simbolic.

Un exemplu de loc simbolic îl reprezintă Balcanii. Într-o lucrare istorică de referință, *The Balkans: A Short History* (2002) de Mark Mazower, Balcanii sunt descriși ca incluzând Bulgaria, Croația, Bosnia și Herțegovina, Slovenia, Serbia, Muntenegru, Kosovo, Macedonia, Albania, România, Grecia și partea europeană a Turciei. Această delimitare are mai puțin a face cu geografia fizică a Balcanilor, și anume peninsula și masivul muntos care poartă acest nume. Balcanii din scrierile occidentale, în special cele de călătorie, reprezintă reunirea convențională a unor teritorii din sud-estul Europei într-un tot semnificant, cu atribuite însușiri culturale și politice comune. Balcanii simbolici se suprapun parțial peste amintirea Imperiului Bizantin și poartă însemnele unei istorii explozive, ignorând granițele statelor moderne. Chiar dacă, din punct de vedere geografic, se consideră mai degrabă că Balcanii se termină la Dunăre, România este adesea încadrată în Balcani în

literatura de călătorie occidentală. De pildă, cunoscutul *Balkan Ghosts* (1993) al lui Robert Kaplan relatează o călătorie „prin istorie” incluzând un periplu prin caducele provincii Țara Românească, Moldova și Transilvania, prezentate ca niște ținuturi istorice bânuite – dar nu de creaturi supranaturale, ci de fantomele trecutului comunist.

Un alt exemplu fertil de *locus symbolicus* îl constituie Dunărea. Volume precum *Danubio* de Claudio Magris (1986) sau *Danubia: A Personal History of Habsburg Europe* de Simon Winder (2013) conturează o geografie simbolică a Europei, în care fluviul care traversează continentul de la vest la est se pretează la diverse metafore ale progresului civilizației în aceeași cheie binară, cu variațiuni. În *Blue River, Black Sea* (2009), Andrew Eames relatează o călătorie de la izvorul Dunării la vărsare care include incursiuni și pe teritoriul României; itinerariul reflectă transparent paradigma Occident-Orient, recodificată inclusiv prin subtitlul „O călătorie de-a lungul Dunării, în inima Noii Europe” drept vechi versus nou.

Explorarea estului: alteritatea ospitalieră

În cadrul ideologic descris mai sus, jurnalele de călătorie englezești din secolul XX tind să trateze destinațiile românești fie ca parte a unor itinerarii balcanice mai mari, fie ca o destinație cu precădere orientală. Un exemplu celebru de itinerariu pe ruta vest-est îl oferă peregrinările lui Patrick Leigh Fermor care, cu rucsacul în spate, ajunge până în Orientul european și asiatic. Relatându-și călătoriile într-o trilogie târzie, Fermor insistă asupra experienței germane în *A Time of Gifts* (1977), se concentrează asupra Transilvaniei în *Between the Woods and the Water* (1986) și evocă Bulgaria și Grecia în *The Broken Road* (2013). Din călătoria prin Ungaria și România, ceea ce rămâne după jumătate de secol în memoria lui Fermor este Transilvania, o regiune încărcată de moștenirea culturală a ambelor țări și consacrată în imaginația occidentală ca un ținut al castelelor, pădurilor și vampirilor. Combinația dintre sălbăcia naturală și civilizația îndepărtată (castele boierești, sate de munte, mănăstiri) este cea care îl impresionează pe Fermor, care zăbovește pe moșiile aristocraților maghiari și se îndrăgostește de o prințesă româncă din familia Cantacuzino, înainte ca izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial să îl determine să se întoarcă acasă.

La momentul expedițiilor lui Fermor, Transilvania era parte integrantă din România Mare, totuși în reprezentarea acesteia se perpetuează imaginile occidentale care o descriu drept un ținut izolat al legendei și aventurii, situat în afara timpului și spațiului istoric: „o mare țară sălbatică”, fără legătură cu „Babilonul” Bucureștiului (Fermor 177, trad.n.). Transilvania lui Fermor aparține imaginației romantice occidentale despre celălalt de dincolo de păduri – și nu e întâmplător că relatarea se încheie semnificativ înainte de Porțile de Fier, granița dintre Carpați și Balcani. Pe măsură ce *The Broken Road* îl

conduce pe călătorul atent prin Bulgaria până la Burgas, drumul, neterminat, prin Balcani se impune, retrospectiv, ca metaforă a libertății și tinereții. Ultimul volum, publicat postum, include notele călătorului despre Istanbul și Muntele Athos și redefinesc întreaga aventură a lui Fermor drept un pelerinaj spiritual. Cu toate acestea, călătoria mai degrabă exuberantă dinspre vest spre est, având ca fundal peisajele românești și bulgărești, este interpretată chiar de Fermor ca o inițiere în „farmecul și misterul unei religii secrete, celebrate zilnic” (Sattin n.p., trad.n.) – consemnarea ei în scris, prin care „[t]otul s-a deschis: lumea, civilizația și Europa” (Dalrymple n.p., trad.n.).

Alți călători englezi aleg România drept destinație singulară. Cu puțin timp înaintea lui Fermor, Donald Hall descrie căutarea unui stil de viață natural în *Romanian Furrow – Colourful Experiences of Village Life* (1933). Jurnalul său de călătorie „atinge însăși esența sufletului rural românesc”, spune subtitlul ediției publicate de Alan Ogden în 2007, și completează astfel experiențele mai urbane ale lui Fermor în Transilvania. Deși ancorată realist în observații detaliate despre viața localnicilor, jurnalul lui Hall reflectă în același timp viziuni romantice asupra naturii și „bunului sălbatic”. Străbătând regiunile istorice ale României (Țara Românească, Transilvania, Moldova, Basarabia), călătorul locuiește în sate și muncește alături de țărani, ceea ce îi permite observații de amploare privind modul de viață, obiceiurile, caracterul și credințele localnicilor. Rezultatul este un studiu cvasi-etnografic, însoțit de fotografii, care urmărește a documenta un mod de viață atemporal, strâns legat de pământ și de ciclurile naturii, relevând nostalgia pentru o ideală comuniune pierdută între oameni și natură. De fapt, Hall se află în căutarea unei lumi dispărute, o căutare care îl poartă și în alte destinații precum Mexic sau Italia și care implică mitologizarea peisajelor preindustriale în imaginarul occidental civilizat ca un *locus amoenus*. România apare astfel drept un spațiu al ruralității și naturii celuilalt – imagine păstrată vreme îndelungată atât în ochii Occidentului, cât și în cei proprii.

În paralel cu acest impuls de descoperire oriental(ist)ă, se conturează un demers de autopromovare care valorifică datele consacrate ale paradigmei est-vest: călătorii englezi sunt invitați să exploreze noua construcție națională răsăriteană. În 1938, Sir Sacheverell Sitwell publică relatarea călătoriei sale *Roumanian Journey*, însoțită de fotografii și de o introducere scrisă chiar de Patrick Leigh Fermor. Invitat în România de familia aristocratică Callimachi, Sitwell pornește aventuros în 1937 către o țară „printre cele mai puțin cunoscute din Europa” și se hotărăște să nu citească nimic despre ea înainte de plecare „pentru a o lăsa să vină ca o surpriză” (Sitwell 3, trad.n.). Totuși, după întoarcerea acasă, călătorul citește „toate cărțile disponibile pe acest subiect”, ajungând la concluzia că „literatura engleză este aproape tăcută în ceea ce privește acea țară” (Sitwell 3, trad.n.). În consecință, relatarea sa încearcă să

acopere acest gol în cunoașterea și experiența occidentală, constituindu-se într-un răspuns intertextual *post-hoc*.

Timp de patru săptămâni, Sitwell călătorește în necunoscut, traversând întreaga țară: din Transilvania în Țara Românească, peste Carpați și până în Delta Dunării. Pretutindeni, ținutul străbătut oferă peisaje pitorești turistului binevoitor, care evaluează cu generozitate peisajele naturale și urbane și descrie cu aceeași plăcere țișanii de la târguri, aristocrații din castele și pe regele țării. După cum notează Sitwell la începutul jurnalului de călătorie, puținele detalii deja cunoscute străinilor includeau, metonimic, Bucureștiul, Sinaia, sondele de petrol și frumoasele costume țărănești. Tot pe liniile resurselor naturale și tradiției, în același registru evaluativ, Sitwell adaugă noi dimensiuni ale modernității și diversității, prezentând o țară prosperă și tolerantă, unde contrastele coexistă pașnic. Numeroasele descrieri ale abundenței și fertilității proiectează imaginea unui Grădini a Raiului descoperite „la capătul îndepărtat al Europei” (Sitwell 3, trad.n.). La data publicării jurnalului însă, edenul proiectat de Sitwell avea să devină din ce în ce mai inaccesibil, întrucât călătorii englezi și gazdele lor române urmau să se regăsească în taberele opuse ale unui conflict mondial.

Jurnalul de călătorie al lui Sitwell este unul dintre puținele astfel de scrieri traduse în limba română: traducerea realizată de Maria Berza a apărut la Editura Humanitas în 2022 sub titlul *Călătorie în România*, cu un subtitlu ce inversează perspectiva: „România interbelică văzută de un călător englez”. Perioada dintre cele două războaie mondiale, așa cum este ea înfățișată și de Sacheverell Sitwell, reprezintă o epocă de aur neegalată și în autoreprezentările culturii române.

Doar un an mai târziu, un alt invitat al familiei Callimachi, Derek Patmore, publică *Invitation to Roumania* (1939). Dacă Sitwell cartografiază ținutul „puțin cunoscut” punând accent pe resursele naturale, Patmore propune „un studiu social al unui popor puțin cunoscut” (Patmore vii, trad.n.) luând așadar ca subiect nu natura ci cultura. Studiul aprofundat realizat de Patmore cu trimiteri la artă, muzică și literatură, incluzând chiar și o traducere în limba engleză a baladei populare „Miorița”, completează viziunea transversală a lui Sitwell. În același timp și din perspective complementare, ambii călători, la fel de binevoitori, își asumă sarcina de a facilita înțelegerea și cunoașterea țării pentru un public ideal din vestul Europei.

Dacă anii 1930 marchează un moment de vârf al călătoriilor englezilor în România, după cel de-al Doilea Război Mondial jurnalele de călătorie despre România în limba engleză devin foarte rare – sau inaccesibile. În urma instaurării comunismului în estul Europei, România nu mai putea fi concepută de călătorii occidentali ca o destinație pitorească; paradigma est-vest nu se mai materializează în imagini orientaliste, ci ipostaziază modele ideologice opuse. Prin urmare, în literatura de călătorie fantezia escapistă este înlocuită de

retorica anticomunistă. Un exemplu – american de această dată – din anii 1980 îl constituie *Stealing from a Deep Place: Travels in Southeastern Europe* (1988) de Brian Hall. În relatarea expediției sale cu bicicleta prin România, Bulgaria și Ungaria, realizată între 1982 și 1984, călătorul american emite cu precădere judecăți de natură politică. Poziționându-se ca un observator avizat al istoriei, el evaluează efectele regimurilor totalitare asupra obiceiurilor și vieții interioare a localnicilor. Mijlocul de transport ales îi oferă o relativă libertate de mișcare și îi permite să observe îndeaproape oamenii și locurile – mai ales că ciclistul depinde adesea de bunăvoința străinilor. Bogăția naturală a teritoriului, celebrată și de Sitwell, este pusă în contrast cu lipsurile impuse populației din cauza ambițiilor regimului, conturând imaginea paradoxală a unei țări sărace care este „așezată pe cel mai valoros teren din Europa Centrală” (Hall 65, trad.n.). Pentru călătorul american, România poate fi situată și în centrul vechiului continent; ea funcționează în continuare ca termen al alterității într-o paradigmă mai largă care opune ideologic estul și vestul.

După prăbușirea Cortinei de Fier, anii 1990 marchează o renaștere a literaturii de călătorie englezești despre România. Apar mai multe scrieri ale unor călătorești din Occident, care merită o lectură atentă într-un studiu distinct, feminist. Acestea includ: explorarea unei „alte Europe” redată în *In another Europe – a journey to Romania* de Georgina Harding (1990); relatarea unei călătorii cu bicicleta prin Transilvania legendară în *Transylvania and Beyond* de Dervla Murphy (1992); sau o poveste a pasiunii răsăritene în *Looking for Gheorghe: Love and Death in Romania* de Helena Drysdale (1992). Tot în anii 1990, *Clear Waters Arising* de Nicolas Crane (1997) redă o aventură montană care pornește din Spania și ajunge până în România, recuperând, într-o proiecție verticală de această dată, vechile opoziții natură vs cultură ale paradigmei est-vest.

Înapoi în est: alternativa existențială

Odată cu anii 2000 apar din ce în ce mai multe jurnale de călătorie occidentale care reiau reprezentările României pitorești din anii 1930 și explorează alteritatea acestui loc simbolic ca spațiu alternativ de regăsire și împlinire personală. Un exemplu important este *Romania Revisited – On the Trail of English Travellers 1602-1941* de Alan Ogden (2000), un text care pune în legătură experiențele itinerante ale autorului cu relatările călătorilor englezi anteriori. *Romania Revisited* este un meta-jurnal de călătorie, în care mărturia personală și studiul documentat, cu bibliografie cu tot, sunt puse în dialog între ele și cu literatura antecălătorilor prin comentarii intertextuale. Relatarea este ilustrată cu fotografii și hărți, iar anexele includ o scurtă istorie a României, o notă despre pronunțarea cuvintelor românești, precum și o selecție de jurnale de călătorie englezești despre România intitulată,

discriminatoriu, „On the Trail: The Gentleman and the Ladies”. Toate aceste elemente paratextuale evidențiază rețeaua discursivă stratificată care modelează, în general, atât călătoria, cât și (re)scrierea ei. Jurnalul de călătorie al lui Ogden, bazat pe o explorare extinsă a țării, rezumă simbolic experiența în două secțiuni sezoniere: vară și iarnă, fiecare incluzând capitole distincte despre orașele/regiunile vizitate. Călătorul etichetează, cunoscător, repere din itinerariul geografic-cultural: „Sibiu, anatomia unui homar” sau „București: o stradă, o biserică și o idee” sau „Iași, odată capitală, mereu capitală”. „Revizitată” de Ogden pe urmele lui Sitwell, România este privită, prin ochi occidentali, ca spațiu al unei experiențe simbolice recuperate.

Un alt jurnal de călătorie românesc al lui Alan Ogden, *Moons and Aurochs: a Romanian Journey*, apare în 2007. În 2008, experiențele de viață ale unui expat în România sunt relatate de Mike Ormsby în *Never Mind the Balkans – Here's Romania*. Acest jurnal de călătorie a fost tradus în română de Vlad A. Arghir și publicat ca *Grand Bazar România sau Călător străin updated* – un titlu care, din nou, inversează perspectiva și extinde tropul balcanic al alterității. Anul 2010 aduce publicarea volumului *Along the Enchanted Way: A Story of Love and Life in Romania* de William Blacker, un călător care, descoperind regiunile istorice ale Maramureșului și Transilvaniei, se stabilește temporar în lumea lor cvasi-medievală, aflată totuși în prag de schimbare. În *Princes Amongst Men: Journeys with Gypsy Musicians* (2011), Garth Cartwright merge pe urmele muzicii rome prin Balcani, ajungând și în România. În 2012 apare *To Romania, with Love* de Tessa Dunlop, povestea unei atracții controversate față de prea tânărul Vlad și/sau România sa post-comunistă. În 2013, *The Way of the Crosses* de Peter Hurley relatează un itinerariu geografic dublat de o căutare spirituală, în urma căreia călătorul se stabilește într-un spațiu al culturii tradiționale, pentru a-l valorifica și proteja. În 2014 apare *The Danube: A Journey Upriver from the Black Sea to the Black Forest* de Nick Thorpe, care reface în sens invers itinerariul paradigmatic vest-est, reluându-i tropii antebelici. Iar în 2016, în *Walking the Woods and the Water: In Patrick Leigh Fermor's Footsteps from the Hook of Holland to the Golden Horn* Nick Hunt reia călătoria arhetipală lui Fermor, confirmând reprezentările anterioare ale unei alterități est-europene accesibile.

Concluzie

Trecerea în revistă a jurnalelor călătorilor englezi în România secolului XX realizată mai sus arată că fluxul mobilității europene de la vest la est depinde, desigur, de circumstanțe politice, mode și inițiative culturale, motivații individuale. Dincolo de acestea însă, călătoria spre estul Europei se încadrează într-un model paradigmatic binar, de confirmare a opozițiilor tradiționaliste dintre cultură și natură, vechi și nou – drept pentru care și destinația în sine este reprezentată ca un spațiu al tradiției, origine sau recuperate. România

apare în literatura de călătorie ca o destinație îndepărtată care se dovedește primitoare pentru exploratorul occidental, oferind aventură moderată și evadare temporară. Omniprezenți în descrierile itinerariilor englezești prin România sunt topoi naturii, iubirii și tradițiilor; ei alcătuiesc atracția acestui spațiu est-european, așa cum este el integrat în imaginarul occidental – un loc simbolic al alterității ospitaliere. Reflectându-se în acest spațiu oriental primitiv, călătorul însuși cu tot bagajul său occidental este, de cele mai multe ori, redat sieși întreg, validat.

Textele menționate mai sus sugerează, de asemenea, că aceste tipare și reprezentări se prelungesc în primele decenii ale secolul XXI, în narațiuni de afirmare a autenticității în același *locus amoenus* descoperit la începutul secolului XX, recuperat după căderea comunismului și revendicat apoi ca un patrimoniu (est-)european comun.

Bibliografie

- Bracewell, Wendy and Alex Drace-Francis. *A Bibliography of East European Travel Writing on Europe*. CEU Press, 2008.
- Bracewell, Wendy and Alex Drace-Francis. *Balkan Departures: Travel Writing from Southeastern Europe*. Berghahn Books, 2009.
- Dalrymple, William. “The Broken Road: From the Iron Gates to Mount Athos by Patrick Leigh Fermor – review.” *The Guardian*, 6 Sep. 2013, <https://www.theguardian.com/books/2013/sep/06/broken-road-fermor-dalrymple-review>.
- Fermor, Patrick Leigh. *Between the Woods and the Water. On Foot to Constantinople from the Hook of Holland: The Middle Danube to the Iron Gates*. Audiobook. Narrated by Crispin Redman. John Murray Press, 2014.
- Fermor, Patrick Leigh. *The Broken Road. From the Iron Gates to Mount Athos*. Audiobook. Narrated by Crispin Redman. John Murray Press, 2014.
- Hall, Brian. *Stealing from a Deep Place: Travels in Southeastern Europe*. Heinemann, 1988.
- Hall, Donald. *Romanian Furrow – Colourful Experiences of Village Life*. Edited by Alan Ogden. Bene Factum Publishing Ltd, 2007.
- Monnet, Jérôme. “The symbolism of place: a geography of relationships between space, power and identity.” Translation by Angela Verdier. *Cybergeog: European Journal of Geography*, Political, Cultural and Cognitive Geography, document 562, 30 October 2011, <http://journals.openedition.org/cybergeog/24747>.
- Patmore, Derek. *Invitation to Roumania*. Macmillan, 1939.

- Popescu, Dan Horatiu. “Food and Dining in Sacheverell Sitwell's Roumanian Journey.” *Journal of Humanistic and Social Studies*, 2018 (9), pp. 34-49.
- Porter, Dennis. *Haunted Journeys: Desire and Transgression in European Travel Writing*. Princeton University Press, 1991.
- Pratt, Mary Louise. *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Routledge, 1992.
- Sattin, Anthony. “The Broken Road by Patrick Leigh Fermor – review.” *The Guardian*, 15 Sep. 2013, <https://www.theguardian.com/books/2013/sep/15/broken-road-leigh-fermor-review>.
- Sitwell, Sacheverell. *Roumanian Journey*. Bloomsbury Reader, 2012.